

КІТАПХАНАНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТІНІҢ СИПАТТАМАСЫ

Манасбаева Н.С., ғылыми жетекшісі - Наурызбаева Г.А.
Қазақстан-Американдық еркін университеті, Өскемен, Қазақстан

Кітапхана - бұл ұйымдастырылған қоры бар және оны абоненттерге уақытша ұсынатын және басқа да кітапханалық қызметтерді жүзеге асыратын ақпараттық-мәдени және білім беру мекемесі. Кітап-

хана - грек тілінен шыққан сөз: грек Інжіл кітап, ал жеке - сақтаудың мағынасын береді. Кітапхана - ақпараттық, мәдени, білім беру функцияларын орындайтын, баспа және қолжазба құжаттарының ұйымдас-тырылған қоры бар, графикалық, аудиовизуалды материалдарды, электрондық құжаттарды иеленетін және оларды жеке адамдар мен ұйымдарға уақытша пайдалануға беретін мәдени ұйым. XIX ғасыр-дың бірінші ширегінде Қазақстанда гимназиялар мен уездік училище-лер жанынан оқу кітапханаларының желісі құрылды.

Патша үкіметі оны полиция - бюрократиялық аппарат үшін ше-неуніктерді дайындау және державалық идеологияны орнықтыру мүд-десіне пайдаланды. Кітапханаларға арналған кітаптар Петербург, Мәс-кеу, Орынбор және т.б. қалалардың кітап сатушыларынан жазылып алынды. 1870 жылы «Түркістан өлкесінде» Ресей империясы әкімші-лігінің басшысы – генерал губернатор Константин Кауфманның (1818 - 1882) өкімімен «Ташкент көпшілік кітапханасы» деп аталатын кітап-хана құрылды. 1867 жылдан бастап кітаптар мен басқа да материалдар қорын қалыптастыру бойынша алғашқы жұмысқа белгілі ресейлік библиограф В.И. Межов тартылды. Генерал-губернатордың тапсыр-масы бойынша В.И. Межов бірден Түркістан өлкесі туралы мате-риалдар жинауға кірісті. Кейіннен В.И. Межов жинаған және жүйе-леген материалдар «Түркістан жинағы» көптомдық басылымының не-гізіне алынды.

Кітапхана дамуының басым бағыты Түркістан өлкесінің және онымен көршілес елдердің тарихына арналған басылымдарды жи-науға арналды. Кітапхананың бірінші директоры 1872 жылдың 11 ма-мырында Николай Васильевич Дмитровский болды. Кітапхана ісі Қа-зақстанның басқа облыстары мен қалаларында: Торғай облысында, Жетісуда, Петропавлда, Түркістанда дами бастады. Жетісу кітапхана-ларының ерекшелігі, Верный қаласының орталығымен, діни сипатта-ғы оқу орындары мен зайырлы білімді біріктірді. 1884-1885 жылдары Верныйда қоғамдық кітапхана пайда болды. Ол негізінен, мемлекет-тік және әскери мекемелердің артықшылықтары мен практикалық қа-жеттіліктері үшін қызмет етті. Кітапхана сол кездегі негізгі мерзімді басылымдарға жазылды.

Бүгінде кітапханалар халықтың аз қамтылған топтарын әлеу-меттік қорғау ісінде айтарлықтай рөл атқаратын мәдениет пен бос уа-қыт өткізетін жалғыз тегін мекеме болып қала бермек. Кітапхана бос уақыт қызметін атқарады, халықты психологиялық қолдауды, балалар мен жасөспірімдерге кәсіптік бағдар беруді жүзеге асырады, мүге-дектер мен ардагерлермен жұмыс жүргізеді, нашакорлықтың алдын алуға қатысады. Кітапхана қызмет көрсетілетін аудан үшін ақпарат-

тық орталық болып қызмет етеді, пайдаланушыларға барлық мүмкін болатын білім мен ақпаратқа жедел қол жеткізуді қамтамасыз етеді. Көпшілік кітапханада қызмет көрсету жасына, нәсіліне, жынысына, діни нанымына, ұлтына, тіліне және қоғамдық жағдайына қарамастан барлық адамдар үшін теңдік қағидатына құрылады [3, 23 б.].

Кітапхана - ғылыми, кәсіби, мәдени деңгейде дамуға, саяси саянаны қалыптастыруға және кітап арқылы тұлғаның жан-жақты білім алуына әсер ететін жалғыз әлеуметтік орын. Кітапхана - бұл ғылыми және мәдени орта, ол өзінің барлық мейірімді оқырмандарын терең білім мен ізгілікке жетелейді. Декан - бұл ғылыми және мәдени орта, ол өзінің барлық мейірімді оқырмандарын терең білім мен адамгершілік басшылықпен толтырады. Кітапхана - бұл белгілі бір тақырыпты немесе тақырыпты білгісі келетіндердің барлығына ашық оқу және білім беру ресурстарының көп мөлшерін қамтитын жабық кеңістік. Бұл көздер жазбаша, визуалды, есту немесе аудиовизуалды болуы мүмкін. Кітапхана неғұрлым үлкен болса, салыстырмалы түрде оңай және тез табылуы үшін қажетті ақпаратты дұрыс ұйымдастыру қажеттілігі соғұрлым жоғары болады. Мектеп, университет, мамандық, мемлекеттік немесе жеке кітапхана болсын, олардың барлығында материалдарды оңай орналастыруға ғана емес, оларды дұрыс сақтауға және пайдалануға мүмкіндік беретін қатаң ұйымдастырушылық хаттама болуы керек.

Кітапханада әр түрлі материалдарды ұйымдастырудың алдын-ала анықталған және қабылданған Ережелері болса да, әр орын өз ережелеріне сәйкес өз ережелерін қолдана алады. Барлық осы процедуралар кітапханашы немесе кітапханашы деп аталатын мақсатқа сәйкес келетіндерге сәйкес келеді. Осы жылдар ішінде кітапхананың рөлі өзгерді. Алдымен бұл шіркеу қасталары мен ғалымдардың құзыреті болды. Кейінірек кітапхана қоғамның кез-келген мүшесіне қол жетімді және қол жетімді болатын ақпаратты демократияландыру құбылысы пайда болды. Қазіргі уақытта технология жеке компьютерлерді тұрту арқылы көбірек ақпарат алуға мүмкіндік берді. Бүгінгі күні дәстүрлі кітапханалардың физикалық және орналасу сипаттамалары өзектілігін жоғалтты және олардың негізгі функциясы қазіргі кезде әлемдегі миллиондаған адамдардың сақтауы және консультациясы үшін ондағы ақпараттарды цифрландыру болып табылады.

Әрбір кітапхананың нақты және белгілі бір функциялары болуы мүмкін болғанымен, олардың ұйымдастырылу тәсілі бойынша сипаттамалары бар. Көбінесе, «функция» ұғымы социологиялық мағынада, яғни белгілі бір әлеуметтік институттың жоғары деңгейдегі жүйеге қатысты атқаратын рөлі ретінде қолданылады. Кітапхана өзінің міндет-

терінің шеңбері бар қоғамның элементі ретінде әрқашан болған және бар, ол онда өзінен тыс белгілі бір функцияларды орындайды. Кітапхананың сыртқы функциялары – оның сыртқы ортамен әрекеттесу тәсіліне байланысты қоғам қажеттіліктеріне реакциясы. Жасанды түрде құрылған жүйе ретінде кітапхана өзінің әлеуметтік мақсатын сыртқы функциялар арқылы жүзеге асырады, сондықтан оларды көбінесе әлеуметтік деп атайды [2, 103 б.].

Кітапхананың әлеуметтік функцияларын оның қоғамға катысты әлеуметтік институт ретінде атқаратын әлеуметтік рөлі ретінде анықтауға болады. Кітапхананың әлеуметтік функцияларын анықтау кітапханатану ғылымының негізгі мәселелерінің бірі болып табылады. Осы мәселені ғалымдар. И.М. Фрумин, О.С. Чубарян, А.Н. Ванеев, В.В. Скворцов, А.В. Соколов, Ю.Н. Столяров және т.б. еңбектерінде зерттелген. Ұзақ уақыт бойы кітаптарды және басқа құжаттарды сақтау, яғни мемориалдық функция кітапхананың бірден-бір және негізгі қызметі болып саналды. XIX ғасырда тәрбиелік функциялары негізделді, XX ғасырда - идеялық-ағартушылық, мәдени-ағартушылық, ақпараттық және т.б. жағы қарастырылды. Кітапхананың рөлі мен функциялары туралы идеяларды тереңірек зерттеу 1970 жылдардың ортасында кәсіби баспасөз беттерінде пайда болған кітапханатану объектісі мен пәні туралы пікірталас болды. Осы пікірталас аясында И.М. Фрумин кітапхананы идеологиялық мекеме ретінде қарастыра отырып, алдымен оның функцияларын әлеуметтік және технологиялық болып саралау мәселесін көтерді.

Қазіргі уақытта кітапхана функцияларын саралаудағы бұл тәсілі сақталған. Кітапханалардың әлеуметтік функциялары туралы идеялардың дамуын талдау А.Н. Ванеевке 1980 жылы кітапхананың әлеуметтік функциялары туралы ілімді қалыптастыру қажеттілігі туралы мәселені көтеруге мүмкіндік берді. Оны әзірлеуге еліміздің жетекші кітапханашылары атсалысты. Кітапхананың әлеуметтік функциялары туралы ілімге сәйкес оларды маңызды және туынды деп бөлуге болады, өйткені кез келген әлеуметтік институттың, соның ішінде кітапханалардың қызметін зерттегенде оның өзгеріштік мәнін сипаттайтын өзара байланысты екі аспектіні бөліп көрсету заңды. Бірінші аспектіге сәйкес әрбір әлеуметтік институттың тарихи кезеңге, қоғамның әлеуметтік-демографиялық құрылымына, оның алдында тұрған нақты ағымдағы міндеттерге қарамастан қоғамда нақты белгіленген рөлді орындауға мүмкіндік беретін ішкі өзгермейтін мәні бар.

Бұл кітапханалардың қай елде орналасқанына, қандай пайдаланушы топтарына қызмет көрсететініне және құрылтайшылар олардың алдына қандай міндеттер қойғанына қарамастан, олардың қызметінің

негізгі мақсаты болды және болып табылады. Бұл мақсат христиандық дәуірге дейінгі және қазіргі дәуірлердегі кітапханаларға, әртүрлі елдер мен ұйымдардың кітапханаларына тән, яғни әртүрлі тарихи кезеңдердегі және әртүрлі елдердегі кітапханалардың атқарған рөлі өзгеріссіз болды және өзгермейді. Бұл кітапхананың мәнін көрсететін және оларды маңызды деп атайтын әлеуметтік функциялар туралы айтуға мүмкіндік береді. Маңызды әлеуметтік функциялар – бұл кітапхананың әлеуметтік институт ретіндегі мәнімен анықталатын функциялар [2, 104 б.].

Кітапхананың қоғамдық қызметі. Кітапхана қоғам элементтерінің бірі ретінде қоғамның белгілі бір сыртқы функцияларын орындайды. Ол бір уақытта ішкі сипаттағы әрекетке қатысатын өз функциялары бар бірнеше элементтерден тұратын жүйені құрайды. Әлеуметтік-экономикалық функциялардың басты ерекшелігі - оларды бөлу саласы. Кітапханадан тыс әлеуметтік - сыртқы функциялар. Ол қоғамның қажеттіліктерінің әсерінен қалыптасады, оған және оның жеке мүшелеріне тікелей әсер етеді. Технологиялық - бұл кітапхана шеңберінен шықпайтын ішкі функциялар. Олар кітапхананың қоғамдық қызметін жүзеге асыру, оның ықпалымен оны құру және қолданыстағы стандарттарға сәйкес кітапхана қызметін жүзеге асыруды қамтамасыз ету құралы болып табылады.

Олар әлеуметтік салада екінші дәрежелі әрекет етеді және оны жүзеге асыруға қызмет етеді. Кітапханалардың типологиясы - бұл құралдардың құрамымен, оқырмандардың бірлігімен, олардың кітапхана мекемелері жүйесіндегі жағдайымен (кітапхананы қанағаттандыратын мемлекеттік акпараттық қажеттіліктердің сипаты, кітапхана қызметінің объектілері, аймақтық деңгей, бөлімге мүшелік) анықталатын жалпы ерекшелікке сәйкес кітапханалардың ғылыми жіктелуі. Қоғамдық кітапханадағы қорлар мен қызметтер қандай да бір идеологиялық, саяси немесе діни цензураға ұшырамауы немесе коммерциялық факторларға тәуелді болмауы керек. ЮНЕСКО-ның "Халық кітапханасы" туралы манифесіне сәйкес 1994 ж. көпшілік кітапхана оның негізінде құрылуы керек акпарат, сауаттылық, білім және мәдениетке байланысты негізгі функциялар:

- ерте жастан бастап балалардың оқу дағдыларын қалыптастыру және бекіту;
- білім беру жүйесіне барлық деңгейлерде ықпал ету, сонымен қатар өзін-өзі тәрбиелеу;
- тұлғаның шығармашылық дамуы - қарым - қатынас, адамдар.

Кітапханалар мақсаты, пайдаланушылар құрамы, тақырыбы және Құралдар түрі бойынша бөлінеді. Осыған байланысты олар Зағип жә-

не нашар көретін азаматтар үшін, жалпы (әмбебап, ұжымдық, ғылыми, бұқаралық), жеке (білім беру, техникалық, ауылшаруашылық, медициналық, ақпараттық қажеттіліктер үшін барлық салалар мен халықтың барлық топтары мен санаттары үшін білімге не және бір немесе бірнеше байланысты салаларда, сондай-ақ жеке тәртіпте өзара қорлар) [3, 24 б.].

Жалпы кітапханалардың негізгі типологиялық ерекшеліктері – білімнің жалпы қажеттіліктерін қанағаттандыру, формасы мен мазмұны бойынша құжаттардың әмбебап қоры, сонымен қатар пайдаланушылардың әртүрлі санаттарына қызмет көрсетуге бағдарлау. 1980 жылдардың аяғы мен 1990 жылдардың басында кітапхана қауымдастығы көпшілік кітапханадан көпшілікке көшу туралы ұран шығарды. Біздің республикамыздың кітапханалары әртүрлі, өйткені олар орындайтын міндеттер мен олар қызмет ететін оқырмандардың бірлігі де әртүрлі. Осыған байланысты оқырмандармен жұмыс істеу тәсілдері кітаптың құрамы жағынан да әртүрлі.

Әдебиеттер

1. Бринкерхоф Д., Уейтс Р., Ортега С. Әлеуметтану негіздері. 9-басылым. - Астана: Ұлттық аударма бюросы, 2018.
2. Ванеева А.Н. Библиотекостроение. Общий курс. - СПб., 2013.
3. Кітапханатану. Оқу құралы / Е.Ж. Али, Ш.Б. Мукашева, М.Ш. Нурпеисова, А.А. Тиерменова. - Нұр-Сұлтан: «Кәсіпқор» Холдингі коммерциялық емес акционерлік қоғамы, 2019.